

מכון הדר

MECHON HADAR

להגביל כדי להיות בקשר: מחשבות על הברית הראשונה בתנ"ך

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת נח, תשע"ז

פרשת נח מלמדת אותנו מסרים משמעותיים ביחס למערכות יחסים בין בני אדם. ברצוני להצביע על מסר אחד שעולה מעמידה על ברית הקשת. במהותה, ברית היא מסמך תנאים וגבולות של היקשרות. עיון בברית, עשוי ללמד אותנו, אודות המרכיבים של הקשר אליו הברית מתייחסת. תפקידה של ברית הקשת, שהיא הברית הראשונה בתנ"ך, הוא הגבלה עצמית על מנת לשמר ולהחיות מערכת יחסים. ברית הקשת מהווה דגם למרקם יחסים המושתתים על כך שצד אחד מודע לחולשותיו בקשר, ומודיע לצד השני על ההגבלות שהוא שם על עצמו על מנת להתמודד איתן.

לאחר המבול הגדול ששוטף את הארץ, עם יציאתם של נח, בני ביתו ובעלי החיים מן התיבה, כורת אלוהים ברית עם בני האדם. מה תפקידה של הברית הזאת, ומדוע יש בה צורך לשם הקיום שמחוץ לתיבה? לפני שנפנה לפענח את מהותה של הברית, נתמקד בנקודה אחת הקודמת לכריתת הברית. עם היציאה מן התיבה, עוד בטרם ניתנת הברית, ישנה אמירה המטרימה את הברית. אלוהים לכאורה מבטיח לעצמו שלא יביא עוד מבול על הארץ: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל-לְבוֹ לֹא-אֶסְפָּא לְקַלְל עוֹד אֶת-הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם, כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רַע מִנְעֻרָיו; וְלֹא-אֶסְפָּא עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי, כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי עֹד, כָּל-יְמֵי הָאָרֶץ: זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחָם וְקָיִץ וְחֹרֶף, וַיּוֹם וְלַיְלָה--לֹא יִשָּׁבְתוּ" (ח', 21-22)

על מנת להבין את הברית עצמה, יש צורך לעמוד גם על אמירה קודמת זו. לשם כך, אתייחס לכמה מרכיבים בולטים באמירה עצמה: (1) אופן האמירה, (2) מושא האמירה, (3) תוכנה, (4) והאתגר המוצב לה.

- 1) אופן האמירה ראוי לתשומת לב: בשלב זה נאמרת אמירתו של האלוהים "אל לבו", זו מוצגת כשיחה פנימית.
- 2) מושא האמירה בפסוקים הם האדמה ו"כל חי": האמירה מתייחסת לטבע. ייתכן שבני האדם כלולים ב"כל חי" אולם הם אינם מובדלים בין שאר מושאי האמירה.
- 3) תוכן האמירה כולל מרכיבים שונים: לא תהיה קללה שוב על האדמה, לא תהיה מכה שוב על החי מצד האל, ולא תהיה השבתה של מערך הטבע: יום ולילה ועונות השנה. דבר אחד בולט במיוחד: האמירה מתארת שינוי לעומת המצב הקודם, התוכן הוא החלטה בדבר עתיד שיהיה אחר מהתרחשויות העבר.
- 4) האדם בפסוקים אלו הוא הגורם המאתגר, הוא מאתגר את יכולתו של הקב"ה לומר ולבצע את אמירתו. האדם, על לבו ה"רע מנעוריו", עשוי להתנהג באופן שהולם קללה, מכה והשבתה - ובכל זאת האל מתחייב שלא לעשות כן. יתירה מזו, על אף המודעות לאתגר, אין האמירה נאמרת כתנאי אלא כהחלטה.

בהמשך הפרשה מופיעה ברית הקשת המפורסמת שבין האל לבין בני האדם והעולם. זו מופיעה בסדרת פסוקים בפרק ט', הנושאים מסר דומה לפסוקי האמירה שראינו בפרק ח'. אולם, כפי שנראה, אופן המסירה שונה ולכך משמעות רבה. נעיין בשני מקבצי הפסוקים במקביל:

פרק ח': אמירה על לב	פרק ט': ברית עם נח וצאצאיו
"ויאמר ה' אל-לבו	"ויאמר אלהים אל-נח ואל-בניו אתו לאמר:
	ואני, הנני מקים את בריתי אתכם, ואת
	זרעכם, אחרים. ואת כל-נפש חיה אשר
	אתכם בעוף בבהמה ובכל-חית הארץ אתכם;
	מפל יצאי הטבה, לכל חית הארץ. ונקמתי את
	בריתי אתכם,
לא-אסף לקלל עוד את-האדמה בעבור	ולא יפרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יקנה
האדם, כי יצר לב האדם רע מנעוריו;	עוד מבול, לשחת הארץ.

ולא-אסף עוד להכות את-כל-מי, פֶּאֶשֶׁר
עֲשִׂיתִי עִד, כָּל-יְמֵי הָאָרֶץ: זָרַע וְקָצִיר וְקָר
וְחֹם וְקֹיץ וְחָרֶף, יוֹם וְלַיְלָה--לא יִשְׁבְּתוּ"
(בראשית ח', 21 - 22).

ויאמר אֱלֹהִים, זֹאת אֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן
בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה, אֲשֶׁר אִתְּכֶם
לְדֹרֹת, עוֹלָם. אֵת קִשְׁתִּי, נִתְּמִי בְּעַנְוֹ וְהִיָּתָה
לְאוֹת בְּרִית, בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ" (בראשית ט', 8
– 13).

בין שני קבצי הפסוקים ישנם כמה הבדלים שניתן לעמוד עליהם בעזרת השוואה בין ארבעה המרכיבים – אופן האמירה, מושאה, תוכנה, והאתגר המתואר לה.

- 1) אופן האמירה: אחד ההבדלים הבולטים ביותר בין הפסוקים, הוא העובדה שהאמירה משתנה מהיות מעין דיון עצמי, הבטחה עצמית שהאל מבטא בינו לבינו, לאמירה שמוגדרת כ'ברית', ברית שמוצהר עליה בפומבי: "ויאמר אֱלֹהִים אֶל-נֶפְשׁוֹ וְאֶל-בְּנֵי אָדָם: וְאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת-בְּרִיתִי... (בראשית ט', 8-9), זוהי ברית עם בני האדם: "בריתי אתכם".
- 2) המרכיב השני שניתן לעיל, מושא האמירה, אף הוא משתנה. מושא האמירה בפרק ח', מושא האמירה הקודם לברית, הוא האדמה, איתני הטבע, אשר אליהם מצטרפים 'כל חי'. אולם בדברי האל לברית, המושא הוא בני האדם – בני האדם הם לא אתגר לברית אלא מושאה. אמנם, גם הפעם מצוין כי הברית כוללת גם את בעלי החיים – "כל נפש החיה אשר אתם... מכל יצאי התיבה לכל חית הארץ" (שם, פסוק 10), אבל הדגש הוא על בני האדם, אלו מצוינים בברית מפורשות, הם הנמענים של דברי האלוהים, ומושם דגש על כך שהכוונה היא לבני האדם לדורותם: "בריתי אתכם ואת זרעכם אחרים" (בראשית ט', 8-9).
- 3) תוכן הברית, בדומה לאמירה, הוא הבטחה חד כיוונית לפיה אלוהים לא יביא על בני האדם והחי שוב מבול: "וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם, וְלֹא יִפְרֹת כָּל בְּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמִּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מִבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ" (שם, פסוק 11). בדומה לאמירה בפרק ח', כך גם לברית שבפרק ט', אין תנאי מוצמד, אין דרישה שלפיה הדברים תקפים, זו פשוט הבטחה.
- 4) כאמור, ישנו מרכיב רביעי הראוי לתשומת לב והוא האתגר המוצב להבטחה. האדם על לבו 'הרע מנעוריו' מהווה אתגר בסיסי להבטחת האל לעצמו בפרק ח'. אולם, בניגוד לכך לא מתואר אתגר לברית של פרק ט'. ואין עיסוק בהתנהגותם של בני האדם. מאידך, ישנה אות:

"זאת אות-הברית...את-קשתי נתתי בעגן וקהילה לאות ברית ביני ובין הארץ" (שם, פסוקים 12-13).

מדרש ההלכה ספרי במדבר מסב את תשומת הלב להבטחתו של האל שלפיה "לא יהיה עוד מבול". המילים הללו מזכירות לנו את המבול שכן התרחש, ובכך הן תזכורת לעבר כואב, להתנהגותו של האל בטרם הגביל את עצמו באמצעות הברית. ובלשון המדרש:

ספרי במדבר פרשת קרח פיסקא קטז

"אתה אומר "ולא יהיה עוד מבול" (בראשית ט' 11) ...ומה תלמוד לומר (= ומה ניתן ללמוד מן המילה בפסוק) 'עוד?', אלא שכבר היה".

כלומר, האתגר לברית הוא מעשה העבר המעיד על מה שעשוי להתרחש בלעדיה: מבול. העבר חסר הברית הוא אתגר מרכזי לברית.

לפנינו שינוי באתגר במעבר שבין האמירה על לב לברית. שינוי המעיד למעשה על מעבר תהומי במושא אשמה. כביכול, בעודו מדבר על ליבו, מאשים האל את בני האדם: "לא אוסיף קלל את האדמה בעבור האדם", אף שיצר לבו "רע מנעוריו" (שם, ה', 22). אולם כאשר מעוצבת הברית, האתגר לה היא כביכול תגובתו הקיצונית של האל כשהוא מרגיש שהוא ניצב למול רוע: "לא יהיה עוד מבול לשחט הארץ" (שם, ט', 10). אם כן, בפסוקים מתואר כי בינו לבין עצמו מתלונן האל אודות יצר ברואיו הרע, אולם לברואיו הוא מבטיח הבטחה אודות התנהגותו הוא עצמו.

מכאן נובע גם תפקידה של האות, הצורך בקשת. קריאה מדויקת בפסוקים מלמדת כי הקשת היא סימן שהאל נותן לעצמו, היא מזכירה לאל את בריתו שכרת עם בני האדם: "וְנִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן: וְזָכַרְתִּי אֶת-בְּרִיתִי ... וְהִיְתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן וְרְאִיתֶיהָ לְזָכֹר בְּרִית עוֹלָם..." (שם 14 – 16). הצורך באות שכזו נובע, לכאורה, מכך שאלוהי הברית של פרשת נח מכיר את מאפייניו הוא, מכיר את תכונותיו בשעה שהוא נמצא בקשר. תכונות אלו, כפי שהוצגו לפנינו, קוראי המקרא, כוללות אכזבה ועצב שעשויים להסתיים במעשה הרס קיצוני: מבול.

תוכן הברית, אם כן, מתבסס על הכרה בתכונות ובמאפיינים הללו, והוא מעין קבלה עצמית והכרה עצמית על מנת לאפשר המשך חיות משותפת, המשכיות של קשר. אלוהים לכאורה מגביל את עצמו, ואומר: "ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר" (בראשית ט' 15) עבור המשכיות מערכת היחסים שלו עם בני האדם.

קצרה היריעה מלהכיל דיון מעמיק בשינוי שבין פרק ח לפרק ט, המעבר מאמירה לברית. אציין רק שההבדל מלמד על תהליך לפיו שיח פנימי מוביל לשיח עם אחר.¹ ועולה שאלה שמא כל קשר עם אחר, דורש גם קשר עם עצמך, כביכול האל פה מדגים את האופן שבו שיחה פרטית פנימית הופכת רקע לתקשורת ובסיס ליצירת קשר ושימורו.

ולסיום, פרשת נח מדגימה דבר מה נוסף אודות קשר, קשר שבו יש עצב ואכזבה, ואפילו חרטה, על עצם הכניסה לקשר, בבחינת "וַיִּנְחָם ה' כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בְּאָרֶץ נִיתְעַצֵּב אֶל־לְבָבוֹ" (שם, ו', 6). קשר כזה יש בו סכנה, רגשות אלו עלולים להביא לסערה הרסנית. הפרשה מדגימה את האופן שבו קשר שכזה מקבל חיות חדשה דווקא כאשר ישנה הגבלה על ההתנהגות. אולם ההגבלה איננה על הגורם המאכזב או המעציב לכאורה, אלא דווקא על המאכזב והכועס. כאשר המאכזב והעצוב בוחר לסייג את התנהגותו בשעה שמציפים אותו רגשות אלו, בוחר למעשה לא לסעור בהרסנות, או אז נכרתת ברית המשכיות הקשר.

שלא כל קשר דורש ברית, שהתוכן שלה מתבסס על מודעות של צד לחולשות שלו עצמו כשהוא בקשר, הכרה בעבר שראוי לו שישתנה, ותוכן הברית הוא אמירה של צד שיש לו כוח ויכולת ליצר סערה הרסנית שהעתיד יהיה אחר, ברית שהיא הבטחה בדבר הצבת הגבלות עצמיות הקשורות בסערות אלו. בפרשת נח מדגים האלוהים את העובדה שלהיות בקשר עם בני אדם דורש הכרות עמוקה עם עצמנו, על חולשותינו, ונתבעת מחויבות לשלוט בדחפים ובהתנהגויות. אלוהים לא מנסה לשנות את טבע האדם, במקום זאת מדבר האלוהים על ליבו, מדבר האלוהים עם בני האדם, ושם על עצמו גבולות המאפשרים את ההיות בקשר.

¹ קצרה היריעה מדיון מעמיק בשינוי זה, ויש מקום לתהות לגבי מקומו של צד ההיתר לבני אדם לאכול חיות והאיסור על שפיכת דם אנושי כגורם מניעה בשינוי.